

17. Седляр А. Повноваження та правові основи формування міських дум Волині та Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. *Волинські історичні записки*: зб. наук. праць. Житомир, 2009. Т. 2. С. 110–116.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). Ф. 442. Оп. 108. Спр. 130.
19. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 549. Спр. 25.
20. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 549. Спр. 43.
21. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 653. Спр. 121.
22. Щерба Т. О. Міське самоуправління на Правобережній Україні у другій половині XIX с.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2001. 19 с.

Лесничая Паулина. Реформирование городского управления в Волынской губернии (последняя треть XIX в.). Рассмотрены особенности реформирования городского управления в Волынской губернии в последней трети XIX в. Проанализированы нормативно-правовые акты, на основе которых осуществлялось преобразование органов городской власти. Акцентируется внимание на процессе введения в практику управления волыньским городом в соответствии с Городским положением 1870 г. и Городским положением 1892 г. Показаны различия проведения городской реформы в городах государственной и частной собственности. Новых исследований требует проблема роли глав новообразованных органов городской власти в решении важных хозяйственных проблем города, а также реакция рядовых горожан на введение новой системы городского управления.

Ключевые слова: Волынская губерния, город, городская дума, упрощенное общественное управление, Городское положение 1870 г., Городское положение 1892 г.

Lesnychyа Paulina. Reforming the City Government in the Volyn Province (the Last Third of the XIX Century). The peculiarities of the reform the city government in the Volyn province in the last third of the nineteenth century are considered. The regulatory legal acts on the basis of which the transformation of the city authorities was carried out are analyzed. Emphasis is placed on the process of introducing the management in Volyn cities in accordance with the City regulation of 1870 and the City regulation of 1892. The differences in the reforming the city government in cities of state and private property are shown. The problem requires new research regarding of the role of heads of newly formed bodies of the city government in solving important economic problems of the city as well as the reaction of ordinary citizens to the introduction of a new system of urban management.

Key words: Volyn province, city, city council, simplified public administration, City regulation of 1870, City regulation of 1892.

Стаття надійшла до редколегії
12.09.2017 р.

УДК 930(470+571)

Катерина Литвин

Кадрове забезпечення місцевих органів політичної поліції Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.)

Проаналізовано методи відбору та підготовки кадрів для губернських жандармських управлінь та охоронних відділень другої половини XIX – початку XX ст. Зроблено спробу виокремити основні риси, які повинні бути притаманні кандидатам на службу в політичній поліції, та фактори, що впливали на зміну системи їх професійного навчання.

Ключові слова: політична поліція, кадрове забезпечення, губернське жандармське управління, охоронне відділення, Російська імперія.

Постановка наукової проблеми та її значення. У Російській імперії на органи політичної поліції покладали розслідування та попередження найтяжчих злочинів проти державного ладу, спостереження за настроями населення. У другій половині XIX – на початку XX ст. розвиток цих органів набув найбільшого розмаху. Вони мали значний вплив усередині держави. Вивчення кадрового забезпечення органів політичної поліції залишається важливою проблемою, оскільки саме завдяки системі відбору й підготовки службовців політичний розшук і став сильною зброєю в руках імператора.

---

¹ © Литвин К., 2017

Аналіз дослідження цієї проблеми. Вивченням теми кадрової політики органів політичного розшуку займалися Зінаїда Перегудова [15], Володимир Некрасов [11], Сергій Жаров [6] та ін. Їхні наукові розвідки стосувалися здебільшого центральних органів політичної поліції. Так, З. Перегудова детально дослідила функціонування департаменту поліції, його особливого відділу й підпорядкованих підрозділів, оглядово розкривши їхню кадрову політику. Науковець прийшла до висновку, що потенціал цих органів і їхня спроможність розкривати політичні злочини прямо залежить від їх особистісного складу, а отже, і кадрової політики [15, с. 124]. В. Некрасов розкрив історію міністерства внутрішніх справ та підпорядкованих йому установ, акцентуючи на їхній організації й методах роботи. Не залишилися поза увагою й способи підбору службовців, наголошено на важливості їхньої професійної спеціальної підготовки [11, с. 329]. С. Жаров висвітлив нормативно-правове регулювання діяльності органів політичного розшуку, у тому числі системи підбору кадрів, порівнявши реальний конкурс на посаду жандарма з його затвердженим порядком [6, с. 124–125].

Джерельну базу дослідження складають «Положення про корпус жандармів» [16] від 9 вересня 1867 р. та «Про начальників розшукових відділень» [6, с. 198–202] від 12 серпня 1902 р., які містять вимоги до кандидатів на посаду жандармів різних рангів, а також архівні матеріали: облікові журнали губернських жандармських управлінь [23, арк. 20–126], що містять персональні дані жандармів, та їхня внутрішня діловодна документація [23, арк. 1–19; 24, арк. 1–20]. Відомості про особливості проведення конкурсу на посаду й підготовчі курси можна почерпнути зі спогадів службовців окремого корпусу жандармів [9; 17].

Мета статті – дослідження кадрового забезпечення місцевих органів політичної поліції Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів досліджень. Історія органів політичної поліції Російської імперії почалася зі створення 3 липня 1826 р. III відділення власної його Імператорської Величності канцелярії та його виконавчого органу – окремого корпусу жандармів (далі – ОКЖ) [7, с. 665–666], серед основних функцій яких були нагляд за настроями підданих і ведення політичного розшуку. Їхніми місцевими підрозділами стали новостворені окружні управління жандармських округів (далі – ОУЖО). Однак через невелику чисельність штату цих органів вони не могли справно виконувати всі покладені на них функції.

Політичний розшук потребував реформування. Тому 9 вересня 1867 р. імператором Олександром II підписано «Положення про корпус жандармів» [16]. Цим документом скасовано Окружні управління жандармських округів, натомість на місцях створено губернські жандармські управління (далі – ГЖУ) і жандармські наглядові пункти при управліннях та в повітах. ГЖУ в губернських містах отримали свої назви від губерній і міст, у яких містилися; а частини наглядового складу й повітові жандармські управління – від тих повітів, у яких вони перебували. Змінилися також принципи відбору кадрів до корпусу жандармів.

Однак не лише ГЖУ виконували функції місцевих органів політичної поліції. На підмогу їм створено охоронні відділення, діяльність яких регулювало положення міністра внутрішніх справ В. Плеве «Про начальників розшукових відділень» від 12 серпня 1902 р. [6, с. 198–202]. Цей документ регламентував не лише порядок призначення та служби самих начальників, але й структуру, основні напрями діяльності, функції підконтрольних їм розшукових відділень. Задля впровадження в дію цього акту того самого дня підписано «Звід правил, вироблених для розвитку затвердженого міністром внутрішніх справ 12 серпня 1902 року положення про начальників розшукових відділень» [6, с. 203–209]. «Звід» частково регулював питання кадрового забезпечення охоронних відділень і роль, яку в ньому відігравали центральні органи політичного розшуку. Оскільки способи підбору кадрів для служби в ГЖУ та охоронках були схожі, то їх потрібно розглядати в комплексі.

Від початку, коли ОКЖ ще тільки створювався, його розглядали як самостійне військове формування з функціями поліції. Потрібно відзначити, що рівень освіти службовців Корпусу був значно вищим, ніж у загальної поліції. Це досягалось комплектуванням і відбором кадрів. У Корпус приймали армійських офіцерів, які прослужили в строю не менше ніж п'ять років.

Утворення ГЖУ в середині XIX ст. загострило кадрове питання. 17 травня 1871р. П. Шувалов розпорядився створити особливу комісію під головуванням помічника начальника штабу Корпусу й затвердив «Правила прийняття в Корпус жандармів новонаправлених осіб» [21, арк. 12–14]. Якщо раніше

в Корпус здебільшого брали тих, хто мав достатній стаж служби та підтримку начальства, то вимоги до кандидатів посилювалися.

На службу до таємної поліції брали переважно юристів, котрі мали вищу освіту [25, арк. 4]. У «Правилах прийому офіцерів до Окремого корпусу жандармів», затвердженого 26 серпня 1884 р., зазначено, що до складу жандармських офіцерів набирали осіб, які прослужили в строю не менше ніж три роки, і не допускалися ті, котрі мали різні борги, «особи польського походження, католицького віросповідання або одружені на католичках, а також євреї, хоча б і хрещені» [4, арк. 7].

Офіцер, який бажав вступити до ОКЖ, подавав письмове клопотання на ім'я шефа жандармів, після чого спеціальна комісія знайомила з рівнем загального розвитку кандидата, його знаннями. Потім агенти збирали відомості про кандидата, необхідні для прийняття остаточного рішення: політична благонадійність офіцера (його ділові й моральні якості, репутація серед керівництва й товаришів по службі, освіта, майновий стан (кожен жандарм повинен бути незалежним матеріально) [17, с. 30]. Якщо шеф жандармів схвалював позитивне рішення, то офіцера запрошували до штабу для попередньої співбесіди. Якщо вона проходила успішно, то майбутнього жандарма прикомандировували до штабу Корпусу для ознайомлення з діловодством і набуття необхідних знань для нової службової діяльності. Після закінчення цього своєрідного стажування офіцер складав іспит [9, с. 44–45]. Після 1912 р. у зв'язку з посиленням революційного та терористичного рухів коло питань, які розглядалися під час іспиту, значно розширилося: від офіцерів стали вимагати знання державного, кримінального, фінансового й міжнародного права, російської історії, історії Великої французької революції, новітньої історії Західної Європи, географії Російської імперії, політекономії тощо. Тому перед випробуванням кандидат отримував перелік книг і посібників, які були потрібні для підготовки до нього, на яку відведено шість місяців [21, арк. 13].

Після закінчення цього терміну всіх кандидатів викликали до Петербурга до штабу Корпусу для екзаменаційного випробування. Офіцери були з різних полків російської армії, переважно поручики. До приймальної комісії входили здебільшого офіцери штабу Корпусу, головою був начальник штабу ОКЖ.

На самому іспиті, крім усних відповідей, давали письмові практичні завдання, а також потрібно було скласти контрольний протокол із різних приводів. Одним із завдань давали письмову роботу у вигляді твору на задану тему. Вони стосувалися різних державних питань, наприклад судової реформи імператора Олександра II, впливу військової реформи на розвиток писемності в народі [19, арк. 2]. Результати іспиту оголошувалися не відразу – після його складання кандидати поверталися на місце попередньої служби й лише через деякий час (інколи доводилося чекати цілий рік) осіб, які успішно склали іспит, повідомляли про це та викликали на курси Корпусу жандармів для прослуховування лекцій [20, арк. 23].

Комісія, за умови повної впевненості в підготовці жандарма до практичної діяльності, надавала шефу жандармів свій висновок: на яку вакантну посаду в Корпусі може бути призначений той чи інший офіцер «з більшою для служби користю» [11, с. 156–157]. Після цього прізвище офіцера заносили в кандидатський список, а коли підходила його черга, він ще навчався на 4-місячних курсах у Петербурзі.

Основним призначенням курсів була підготовка офіцерів до майбутньої служби, вони отримували певні навички й знання про професію жандарма [14, с. 197–198]. Програма курсів передбачала вивчення процесу ведення політичного розшуку та історію революційного руху [15, с. 192].

Прийоми й методи ведення оперативного-розшукової діяльності вивчалися за допомогою самостійного ознайомлення курсантів із матеріалами старих жандармських дізнань, що явно не сприяло появі таких необхідних навичок і знань, адже під час самостійного вивчення з'являлося багато питань, відповіді на які було нікому дати [5, арк. 8]. Імовірно, причина такої практики навчання полягала в стислості термінів, а також у тому, що жандарми не поспішали розголошувати «новачкам» основні методи політичного розшуку.

Генерал О. Спиридович, який свого часу викладав історію курсантам, писав: «Читання лекцій на жандармських курсах з історії революційного руху показало мені, наскільки велика жага у вступників на курси до пізнання тих елементів, на боротьбу з якими вони себе прирікають. Своя ж особиста служба в Корпусі, особливо в перші роки, показала мені, наскільки безпорадними є офіцери у вивченні революційного руху завдяки відсутності відповідних посібників» [17, с. 37]. Згодом О. Спиридович сам підготував нариси про діяльність соціалістів-революціонерів і соціалістів-демократів, які потім використовували як посібники на курсах.

Після 1910 р. історії революційного руху на курсах підготовки жандармів стало приділятися значно більше часу. Підготовлено курс, що містив 179 питань, починаючи з повстання декабристів. На кожне

питання давали коротку відповідь. Зокрема, розглядали такі поняття, як соціалізм, комунізм, нігілізм, аграрний соціалізм, давали певне уявлення про революціонерів. Детально розглядали питання соціал-демократичного руху. Викладачам рекомендували якомога частіше наводити конкретні приклади з практики [13, с. 374–378].

Потрібно зазначити, що з часом керівництво Корпусу й Департаменту поліції почало набагато серйозніше ставитися до підготовки особового складу, про що свідчив той факт, що список викладачів і програма курсів узгоджувалися та затверджувалися на рівні товариша міністра внутрішніх справ.

Нижні чини (вахмістри, унтер-офіцери, рядові) називалися наглядовим складом, згодом – чинами додаткового штату. Його комплектацією займався начальник управління, але остаточне рішення ухвалював штаб Корпусу жандармів. У зв'язку зі зростанням чисельності Корпусу та розширенням кола службових обов'язків до 60-х років XIX ст. при Корпусі стали створюватися «підготовчі школи» для унтер-офіцерів «для підготовки жандармських нижніх чинів до свідомого виконання обов'язків служби зі спостережної частини» [11, с. 156]. До них зараховували військових унтер-офіцерів за направленням Головного штабу; потім вони спрямовувалися на службу на вакантні посади в частинах Корпусу [11, с. 157].

На початку XX ст. в період активного розвитку революційної діяльності в імперії з'явилася необхідність запровадження курсів підвищення кваліфікації для жандармських чинів. У 1912 р. розроблено «Положення про повторні курси» [23, арк. 1], мета яких – підвищення кваліфікації офіцерів Корпусу. Курси розраховані на два-три місяці й проходили при Департаменті поліції. Насамперед на них запрошували тих офіцерів, які показали найкращі результати на іспитах на курсах при штабі Корпусу жандармів з розшуку та історії революційного руху. На повторних курсах передбачено поглибити знання з цих предметів [15, с. 166]. Однак і ці курси не могли стати «рятівною панацеєю» за відсутності цілісної системи підвищення професійної кваліфікації.

Саме тому для моніторингу знань кожного офіцера в 1912 р. запроваджено вимогу про щорічну атестацію, яку проводили начальники жандармських управлінь для підвідомчих офіцерів. У документі про атестацію відображено різноманітні аспекти життя офіцера, риси його характеру, знання специфіки жандармської служби, знайомство з революційним рухом, подяки, стягнення й т. ін. Якщо офіцера два роки поспіль атестували з позначкою «незадовільно», то він підлягав звільненню [11, с. 158].

Направлений на службу в Корпус унтер-офіцер давав підписку про те, що зобов'язується служити не менше ніж п'ять років і за місяць до закінчення терміну повідомити начальству про своє бажання залишитися на службі й надалі, не менше ніж на рік, або ж звільнитися в запас. Раніше від установленого терміну можна було звільнитися або за умови невідповідності займаній посаді, або ж через стан здоров'я. Причиною для звільнення також була поведінка, яка ганьбила честь мундира [18, арк. 4].

Окремою групою працівників Корпусу були філери – агенти охоронного відділення, який проводив зовнішнє спостереження, стеження. До завдань філерів входило стежити, чим займались особи, які перебувають під наглядом поліції, із ким вони спілкувалися. Завдання зовнішнього спостереження полягало в доповненні даних, отриманих внутрішньою (секретною) агентурою. Досвід показав, що зовнішнє спостереження було одним з основних джерел інформації Корпусу.

Філерів на посаду призначали без дотримання особливий процедури, але від 27 серпня 1909 р. циркуляр департаменту поліції наказав у філери брати лише тих унтер-офіцерів, «які виявили бажання на це призначення» [3, арк. 1–2].

До початку XX ст. філерів ділили на дві групи: ті, котрі перебували на державній службі, а також прийняті за вільним наймом. У червні 1910 р. надійшло циркулярне розпорядження, яке вимагало від керівництва управлінь «потурбуватися про зарахування на державну службу тих філерів, котрі працюють за вільним наймом, які ще досі не були зараховані на державну службу». Після закінчення служби колишні філери могли бути прийняті на службу тільки як городові або «околоточні» наглядачі [26, арк. 2].

Спочатку підбір філерів здійснювався особисто начальником розшукової установи з цивільних осіб, котрі виявили бажання служити в цій установі. За навчання філерів відповідала визначена начальником охоронного відділення особа, яка, виходячи з власного досвіду, вибирала прийоми й способи стеження [17, с. 53]. Отже, результати стеження цілком залежали від кваліфікації відповідальної особи.

Спроба змінити систему підготовки філерів була зроблена в 1902 р. У «Положенні про начальників розшукових відділень» указувалося, що «до обов'язків начальників відділень належить набір секретних агентів, керівництво їхньою діяльністю, а також набір і навчання наглядових агентів» [3, арк. 1]. В

іншому нормативному документі зазначалося, що «до обов'язків начальників розшукових відділень належить переважно формування внутрішньої агентури», а «старший філер й основні філерські кадри повинні забезпечуватися департаментом». При цьому «способи зовнішнього стеження визначаються розпорядженнями департаменту поліції та за них начальники розшукових відділень не відповідають. Керівники відділень указують старшим філерам на осіб, які підлягають стеженню, а виконання технічного боку стеження є обов'язком старшого філера» [3, арк. 4–5]. Тим самим департамент поліції взяв на себе розв'язання проблеми підбору й навчання філерів. На практиці ж усе навчання зводилося до короткочасного стажування в Центральному філерському загоні. Департамент поліції не затвердив циркулярів про способи зовнішнього стеження.

Новий етап удосконалення підбору та підготовки філерів настав із призначенням М. Трусевича на посаду директора департаменту поліції в 1906 р. На думку З. Перегудової, «прагнучи навести порядок в цій службі, Трусевич зібрав побажання досвідчених керівників, які вважали за необхідне створення центральної школи для підготовки філерів, щоб останні не користувалися «лише рутинними прийомами стеження, а вміли зорієнтуватися у будь-якій ситуації і не губилися при виборі розшукових прийомів» [12, с. 120]. Ідея створення центральної школи філерів так і не була реалізована. Грунтуючись на оцінці загальної ситуації у взаєминах начальників охоронних відділень та губернських жандармських управлінь із департаментом поліції, можна припустити, що місцеві керівники, відчуючи дефіцит філерів, не ризикували відправляти їх у центр, оскільки ті були необхідні для повсякденної роботи. Крім того, існував ризик, що філери, зарекомендувавши себе добре під час навчання, залишаться при департаменті поліції або в одному зі столичних відділень. Затверджені П. Столипіним у лютому 1907 р. інструкції повністю поклали підбір і навчання філерів на начальників охоронних відділень.

Для філерської служби рекомендувалося підбирати військових нижніх чинів запасу не старше 30 років, які отримали під час служби в армії навички розвідки й переслідування, а також нагороджених різними відзнаками. Перевагу надавали особам, які закінчили службу в рік вступу до філерського складу [8, с. 1]. Ця вимога вводилася тому, що така особа не встигла піддатися революційній пропаганді й при цьому була офіцером.

Крім вільнонайманих філерів, джерелом комплектування спостережної агентури було вербування у філери жандармських унтер-офіцерів. Циркуляр Департаменту поліції від 19 жовтня 1907 р. вимагав від начальників губернських жандармських управлінь «вибрати з числа кращих унтер-офіцерів по кілька людей для несення філерської служби» [1, арк. 108]. Оскільки зайвих унтер-офіцерів в управліннях не було, Департамент поліції вирішив скасувати унтер-офіцерські жандармські пункти в містечках і селах, визнавши, що «на підставі багаторічного досвіду, такі [пункти] ніякої користі не принесли і не приносять» [1, арк. 109].

О. Миролюбов називає серед рекомендованих до прийому на філерську службу унтер-офіцерів запасу, які раніше служили в жандармерії [10, с. 60]. Проте циркуляр департаменту поліції від 19 жовтня 1910 р. категорично забороняє приймати на філерську службу осіб, які раніше служили в Корпусі жандармів, без урахування думки колишнього начальника ГЖУ про причини звільнення та запиту атестаційного листа. Категорично заборонялося зараховувати у філери колишніх секретних співробітників [2, арк. 181].

Філерами не могли бути особи польської та єврейської національності. Обмежень за віросповіданням не було. Перешкодами для направлення на службу могли бути «надмірна ніжність до сім'ї або слабкість до жінок – ці якості з філерською службою несумісні й шкідливо відбиваються на службі» [8, с. 1].

Охоронка прагнула сформувати ефективний корпус філерів за допомогою ретельного відбору кандидатів і їх навчання, проте це не завжди вдавалося через низький рівень підготовки кандидатів. Виховання у філерів ставлення до своїх обов'язків як до державної служби доповнювалося підвищенням їхнього службового статусу й соціальної захищеності.

Висновки й перспективи майбутніх досліджень. Отже, дослідження кадрового забезпечення місцевих органів політичної поліції Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. показує, що їм була притаманна постійна нестача кадрів, яка в поєднанні з відсутністю відпрацьованої системи підготовки нижчих чинів у результаті приводила до необхідності брати на службу тих людей, які не відповідали поставленим вимогам, що, зі свого боку, відчутно знижувало ефективність діяльності місцевих органів політичної поліції. Охоронні відділення навіть були не в змозі охопити спостережною діяльністю всі населені пункти губерній. Попри це, саме навчання та підготовка секретних співробітників

і філерів, які здійснювалися на базі особистого досвіду їхніх попередників, дали змогу політичному розшуку Російської імперії стати настільки дієвим.

Джерела та література

1. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 58. Оп. 5. Спр. 4. 109 арк. (далі – ГАРФ).
2. ГАРФ. Ф. 58. Оп. 5. Спр. 140. 181 арк.
3. ГАРФ. Ф. 102. Оп. 262. Спр. 10. 5 арк.
4. ГАРФ. Ф. 110. Оп. 2. Спр. 8331. 7 арк.
5. ГАРФ. Ф. 102.00.1912. Спр. 159. 8 арк.
6. Жаров С. Н. Нормативное регулирование деятельности политической полиции Российской империи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва: РГБ, 2003. 265 с.
7. Именной, данный Управляющему Министерством Внутренних Делъ указъ. О присоединеніи Особенной Канцелярій Министерства Внутреннихъ Делъ къ Собственной Его Величества Канцелярії. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1829. Т. I. 12 декабря 1825–1826. 1379 с.
8. Инструкция начальника охранных отделений по организации наружного наблюдения. *Исторические источники*. URL: http://www.hrono.ru/dokum/190_dok/1907instr.html
9. Мартынов А. П. Моя служба в Отдельном корпусе жандармов. «Охранка»: воспоминания руководителей охранных отделений. Т. I. Москва, 2004. С. 44–45.
10. Миролобов А. А. Политический сыск России в 1014–1917 гг. Москва, 1988. 152 с.
11. Некрасов В. Ф. Органы и войска МВД России. Краткий исторический очерк. Москва: Объед. ред. МВД России, 1996. 462 с.
12. Перегудова З. И. Департамент полиции в борьбе с революционным движением (Годы реакции и нового революционного подъема): автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1988. 127 с.
13. Перегудова З. И. Инструкция о порядке ведения учебных занятий на офицерских курсах при штабе Отдельного корпуса жандармов 1909 г. *Неизвестная Россия. XX век*. Вып. 2. Москва, 1992. С. 374–378.
14. Перегудова З. И. Методы борьбы Департамента полиции с революционным движением. Москва: Новое лит. обозрение, 1990. 238 с.
15. Перегудова З. И. Политический розыск России (1880–1917 гг.). Москва: Рос. полит. энцикл., 2000. 320 с.
16. «Положение о корпусе жандармов» от 9 сентября 1867 года. URL: <http://constitutions.ru/?p=7632>
17. Спиридович А. И. Записки жандарма. Москва: Пролетарий, 1991. 154 с.
18. Центральний державний історичний архів України, місто Київ (далі – ЦДАК України). Ф. 275, Оп. 1, Спр. 264, 14 арк.
19. ЦДАК України. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 3001. 12 арк.
20. ЦДАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 3010. 250 арк.
21. ЦДАК України. Ф. 313. Оп. 2. Спр. 6. 14 арк.
22. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 821. Спр. 286. 29 арк.
23. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 821. Спр. 298. 126 арк.
24. ЦДАК України. Ф. 442. Оп. 821. Спр. 310. 21 арк.
25. ЦДАК України. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 21. 10 арк.
26. ЦДАК України. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 25. 5 арк.

Литвин Катерина. Кадровое обеспечение местных органов политической полиции Российской империи (вторая половина XIX – начало XX вв.). Проанализированы методы отбора и подготовки кадров для губернских жандармских управлений и охранных отделений второй половины XIX – начала XX в. Сделана попытка выделить основные черты, которые должны быть присущи кандидатам на службу в политической полиции и насколько реальные жандармы ими владели. Исследована эволюция системы подготовки жандармов, выделены ее отдельные этапы, а также факторы, которые влияли на изменение системы их профессионального обучения. Раскрыта роль курсов повышения квалификации для жандармов и их роли в дальнейшем карьерном росте офицера.

Ключевые слова: политическая полиция, кадровое обеспечение, губернское жандармское управление, охранные отделения, Российская империя.

Litvin Catherine. Staffing of Local Bodies of the Political Police of the Russian Empire (Second Half of the XIX – Early XX Centuries). Research is devoted to the analysis of the methods of selection and training of personnel for provincial gendarmerie offices and security departments of the second half of the XIX – beginning of the XX century. An attempt was made to identify the main features that should have been inherent in candidates for the service in the political police and how real gendarmes they owned. The article shows the evolution of the gendarme training system, its separate stages as well as the factors that influenced the change in the system of their professional training. The role of training courses for gendarmes and their role in the future career growth of an officer is disclosed.

Key words: political police, personnel support, provincial gendarmerie administration, security department, Russian empire.

Стаття надійшла до редколегії
11.09.2017 р.

УДК 655.42:255:281.9(477.4/.51)«18/19»

Оксана Сажок

Книготорговельна діяльність церковних православних братств Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У статті розглянуто ведення книжкової торгівлі церковними православними братствами Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. Відзначено життєспроможність братських книгарень, з'ясовано основні причини закриття деяких із них. Розкрито культурно-освітню роль цих братських інституцій на Волині.

Ключові слова: Волинська губернія, церковні православні братства, книжкова торгівля, друкована продукція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Усебічне розкриття книготорговельного напряму діяльності церковних православних братств на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. дасть змогу заповнити прогалини та доповнити новими фактами історію культурно-просвітницького подвигництва цих об'єднань.

На підставі відомостей, узятих зі статистичного нарису О. Папкова «Церковные братства», щорічних братських звітів, історико-краєзнавчих досліджень про Волинську губернію, виявлено дев'ять церковних православних братств Волинської єпархії зазначеного періоду, які вбачали в книготоргівлі один із засобів досягнення своїх духовно-просвітницьких цілей. Започаткування й ведення цими братствами продажу творів друку відбувалося по-різному, а отже, й успішність реалізації цього напряму діяльності була неоднаковою.

Мета статті – дослідити книготоргівлю церковних православних братств Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. як один із дієвих засобів залучення місцевих мешканців до читання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наприкінці 60-х рр. XIX ст. поблизу жіночого училища імені графа Д. М. Блудова Острозьке Кирило-Мефодіївське братство збудувало будинок для своїх інституцій. У ньому, крім лікарні з аптекою, розміщувалися бібліотека й склад книжок для продажу. У 1870 р. братчики обговорювали створення спеціалізованої книгарні, де б місцеві мешканці могли придбати релігійну й навчальну літературу. Від волинського губернатора отримано дозвіл на її відкриття, однак із невідомих причин цей братський задум не реалізовано.

У дохідно-витратній відомості Кирило-Мефодіївського братства за 1876 р. знаходимо інформацію про отримання доходу за продаж «братських книг» на суму 231 рубль 40 копійок [12, с. 12–13]. Вірогідно, ідеться про збут книг та брошур про діяльність братства, його звіти тощо, видані за кошти братства в Острозі, Санкт-Петербурзі, Москві. Загалом же, Кирило-Мефодіївське братство книготоргівлею займалося нерегулярно. На початку 90-х рр. XIX ст. тимчасово припинено братську діяльність у цьому напрямі у зв'язку зі смертю графині А. Д. Блудової, якій належало одноосібне керівництво братством. Згодом книготоргова справа братства була відновлена, хоча й не отримала суттєвого розвитку. На початку XX ст. на книжковому складі братства була лише незначна кількість брошур для продажу.

Метою діяльності Братства імені князів Острозьких була історико-краєзнавча та культурно-просвітницька робота. Задля втілення своїх задумів братчики влаштували крамницю, у якій, крім ікон, за прийнятною ціною продавалися богослужбові книги, необхідні для місцевих навчальних закладів підручники, а також видання історичного, релігійно-морального змісту, ілюстративні альбоми й листівки з видами архітектурних пам'яток Острога. Братство приділяло велику увагу книжковій торгівлі. Уже на

---

¹ © Сажок О., 2017